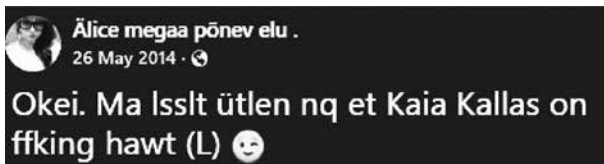

Amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp ja tema koomilised kujutamisi viisid

MARTIN NÕMM

„Miks me hurdime neid keda laavime?” küsib tuntud hüüatus. Nii päris millenniumi-põlvkonna neu Alice, kes postitas regulaarselt läinud kümnendi keskpaigas oma Facebooki leheküljel „Alice megaa põnev elu.” (*sic!*). Alice'i naiivsed anglitsismidest kubisevad mõttevälgatused saavutasid omal ajal üsnagi suure vaatajaskonna ja paistisid kõnetavat eri põlvkondade inimesi. Kas tegemist oli pelgalt internetitrolliga või sai konto inspiratsiooni ka päriselust, jääb praegu vastamata: sinne käsitus lähtub Alice'ist kui tegelasest.

Alice'i peegeldused elust imiteerivad lühikesi päevikusissekandeid või blogistiili, mida Facebook reklaami ja infovahetuse kõrval võimaldab. Temas võib näha oma aja noore stereotüüpi: 2018. aasta emakeelepäeval kõrvutas Eesti Päevaleht ajastu-truuduse kandjatena Alice'i postitust oma isast ja viinerist 1918. aasta Tallinna Teatjas ilmunud Hugo Raudsepa peegeldusega Marie Underi luulest ning 1958. aastal Sirbis ja Vasaras ilmunud kantseliidist kubiseva ülistuslooga Nõukogude aja haridusele (Emakeelepäevaks 2018). Rõhutatud on Alice'i inglise-eestisegust keelekasutust, mida saab tõlgendada noorema põlvkonna kohta käiva satiirina. Alice võiks aga olla üldisema tegelastüübi näide, temas kehastuvad võõra keele ja kultuuri mõjutused.

Pilt 1. Alice'i päevakajaline postitus äsja Euroopa Parlamendi liikmeks valitud Kaja Kallase kohta. (Facebook: Alice megaa põnev elu, 26. V 2014).

Tegelastüüp (või *tegelaskuju*) on laia haardega termin, tähistades näiteks *com-media dell'arte* Pantalonet, rahvapärimuse triksterit, muinasjuttude õelat nõida või anekdootide rumalat blondiini. Siinkohal võiks see olla lähedal junglikule arhetüübile, korduvatest kogemustest tekkinud mustriks või kujutisele kollektiivses teadvuses (Jung 1969: 48). Kuigi termin jääb varajase psühhoanalüüsi valdkonda, sarnanevad Jungi kirjeldused näiteks Triksteri või Kangelase arhetüüpidega tänapäevase angloameerika kultuurikriitika mõistega *trope* (täpsemalt *character trope*), mis tähistab eri kunstivormides levinud äratuntavaid süžeealisi vahendeid või lahendusi, tavaliselt klišeesisid, nagu näiteks rumala blondiini tegelane või armukolmnurk kui konfliktikliše. Defineerin tegelastüüpi kui tegelasloome mustrit: levinud viisi tegelast kujutada, kehastada või kirjeldada. Tegelastüüp ei püsi sageli oma teada-

tuntud piirides ega tekstivormis ja võib minna rändama, ent säilitab omadused, mis teda selle tüübina defineerivad. Näiteks rumalat blondiini võib peale anekdootide näha mõnes filmi- või kirjandustegelases, see võib seostuda isikute või ühiskonna-grupiga. Tegelastüüp võib viimasel juhul sarnaneda stereotüübiga: nt rumal blondiin kui seksistlik naisekarikatuur.

Eesti kultuuriruum on tänapäeval paljuski angloameerika keele ja kultuuri mõju-väljas, mida on näha nii keelekasutuses kui ka hoiakutes, andes ainest ka tegelastele kunstis, meedias ja pärimuses. Vaatlen, kas võiks olla olemas amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp, kuidas ja milliste mõjutuste najal võiks see olla välja kujune-nud ning millised võivad olla tema kasutamise otstarbed. Sellist hüpoteetilist tüüpi iseloomustavad anglitsismide kasutamine, võõras aktsent, võõra kultuuriruumi maailmavaates, elustiilis või identiteedis elamine. Temas võivad kajastuda parasjagu ühiskonnas ja kultuuriruumis päevakorras olevad teemad, sündmused või konflik-tid, nt stereotüübi või kriitikana.

Amerikaniseerunud eestlase tegelastüübi esinemine ajas joonistub välja erinevate näidete põhjal. Esmalt toon näiteid väliseesti kunstist: tegelasi näidendeist ja ühest fil-mist, kes näitlikustavad uuema aja inglise keele ja ameerikalike ideaalide poole hoid-vaid noori. Seejärel toon näiteid taasiseseisvunud Eestist, põhiliselt audiovisuaalsest meediast, kus amerikaniseerunud eestlane võib olla nii kodumaale naasev välis-eestlane kui ka n-ö mikihiirestunud noor. Lõpuks toon välja tegelastüübi seostamise tuntud inimestega meedias. Kuna amerikaniseerunud eestlast kujutatakse sageli koomiliselt, toetun paljuski huumoriuuringute meetoditele. Psühholoogia vaate-vinklist on Rod A. Martin ja Thomas E. Ford (2018: 3–4) defineerinud huumorit kui inimeste öeldut või tehtut, mida teised naljakaks peavad ja mis neid naerma ajab. Huumor tähistab selles definitsioonis ka mõtteprotsesse, mis loovad ja tõlgendavad lõbustavaid stiimuleid, ja huumori nautimisel tekkivat elavat emotsiooni. Samal ajal toonitavad Martin ja Ford, et iga huumorielementi ja -kogemust mõjutab sotsiaalne kontekst. Naer või lõbu ei pruugi alati olla kindel või ainus reaktsioon, mida huumor tekitab. Näiteks Älice'i jälgijaskonnas oli kahtlemata inimesi, kes arvasid, et tegemist on pärisinimesega; ka Eesti Päevaleht võrdles tema postitust reaalsete inimeste kirju-tistega. Sellisel juhul võib naermise kõrval või asemel olla ka kritiseerimine või isegi hukkamõist. Älice'i mõtteterad on paljude jaoks meelelahutuslikud ja ajavad neid naerma. Küll aga võib lõbustatute seas olla nii heatahtlikku kui ka parastavat naeru, mittenaerjate seas omakorda solvunuid või nooremas põlvkonnas pettunuid.

Teise keele segune kirjutamisstiil või kõnemaneeer viitab võõrusele, omadustele, mis tähistavad objekti asumist väljaspool domineerivat gruppi või keset. „Oma” ja „võõra” suhet ja vastandumist võib näha kultuuri keskse protsessina, nt Juri Lotmani ja Boriss Uspenski (1999: 185) järgi kui sajanditevanust kultuuriehitise alustala, kultuuriruumi siseselt kui domineeriva tuuma ja piiriäärse perifeeria suhet (Lotman 1999: 18–19), mis ühtlasi loob „endast väljapoole jääva desorganisatsiooni tüübi” (Lotman 1999: 17). Sellise kultuuri sisemise organiseerimise protsessi näideteks on impeeriumid, mis kehtestavad oma piirid, millest välja jäävad barbarid, samas asustab impeerium piirialale ise kaitsefunktsioonina samu barbareid, kelle kaudu toimub ka piiriülene kontakt (Lotman 1999: 16).

Sarnast protsessi võib näha koomilistes või ühiskonnakriitilistes representatsioonides. Klassikaline näide on anekdoodid teise rahvuse kohta või rahvuslikud stereotüübid, nagu kuuevarbalised lätlased või aeglased eestlased. Nalju eestlaste kohta räägitakse rohkem seal, kus eestlane on perifeerne või isegi piiritagune olevus, nt naaberriikides või teistes endistes Nõukogude Liidu maades. Liisi Laineste on andnud ülevaate eesti etnilistest naljadest ajavahemikus 1890–2004 ja täheldanud, et nalja objektide sfäär on infovälja avardades ajapikku laienenud. Varasemaid näiteid leidub naaberrahvuste kohta, hiljem naabritest sotsialistlikus kultuuriruumis ja tänapäevale lähenedes pigem kaugemate ja eksootilisemate rahvaste kohta. (Laineste 2005: 67) Christie Davies (1990: 310–312) on leidnud, et kuigi selliste grupisistest naljade objektiks on sageli keegi grupiväline, võivad need naljad kanduda mõnele väiksemale grupile (või hoopiski väljapoole) – alati on võimalik sellisest naljast välja poole astuda ja suunata nali mõnele teisele grupile. Siin võiks amerikaniseerunud eestlast käsitleda pigem perifeerias asetseva kui täielikult piiritaguse nähtusena: ta kõneleb eesti keelt, identifitseerib end (tõenäoliselt) eestlasena, ent kannab paljuskii Ameerika või läänega seonduvaid stereotüüpe.

Populaarkultuuri uurimises on täheldatud ka naljaka võõramaalase (ingl *funny foreigner*, vt näiteid TVTropes: Funny Foreigner) tegelastüüpi, keda iseloomustab silmatorkav aktsent ja kombestik. Näiteks põhjustas furoori inglise näitleja ja koomiku Sacha Baron Coheni 2006. aasta libadokumentaalfilm „Borat”, milles tugeva aktsendi ja robustse käitumisega reporter rändab kodumaalt Kasahstanist USA-sse tutvustama vaatajatele Ameerika kultuuri ja elu. Vastuvõtus pöörati tähelepanu küsimusele, kas Coheni taotlus naerda Ameerika ühiskonna ja võõraviha üle õnnestus või jäi solvavatele stereotüüpidele vastava võõra kujutamiseks naerualuseks hoopiski Kasahstan ja rahvusvähemused üldisemalt (nt Carpenter 2007).

Patrick Zabalbeascoa (2024: 410–411) on lingvistilisest vaatevinklist täheldanud, et sedasorti huumor toimib segaduse ja kummastuse tekitamise kaudu: keelelised vead ja arusaamatused loovad koomilisi situatsioone, teise keele kõnelemine või teistsugune kõnemaneeer paigutavad kõneleja „oma” grupist väljapoole. Kolmas tegur on stereotüübid, mida Zabalbeascoa (2024: 411–412) defineerib kui sageli ebaõiglasi ja ebatõeseid uskumusi kõigi kindla omadusega inimeste või esemete (sageli ühiskonnagruppide) kohta, mis võivad eelarvamusi nii võimendada kui ka õõnestada, kritiseerida nii objekti kui ka eelarvamuse omajat ennast. „Borati” nimis-tegelane räägib vigast, tugeva aktsendiga inglise keelt ja filmis on sage koomikavõte kas tema enda lonkav arusaamine situatsioonist või tema intervjuueeritavate kummastus. Samas näiteks Borati antisemiitlikkus jätab õhku küsimuse, kas nalja tehakse juutide või juudivaenu üle. Kuna Cohen on ise juut, võiks Borati tegelaskujus näha küll taotlust naeruvääristada juudivaenu, kuid vaataja ei pruugi seda teada. Taotlust olenemata ei tarvitse vaatajaskond mõista, kas Cohen naeruvääristab veel oma korda kasahhe või kas kummaline võõramaalane Borat on nimme stereotüüpide kõverpeeglik.

Eestiski tuntud BBC komöödiasarjas „Allo! Allo!” (1982–1992), mille keskmes oli Teise maailmasõja ajal Saksa okupatsiooni all elav Novivioni linnake Prantsusmaal, kasutati aktsendimängu läbiva koomilise konflikti võttena. Kuigi sari oli

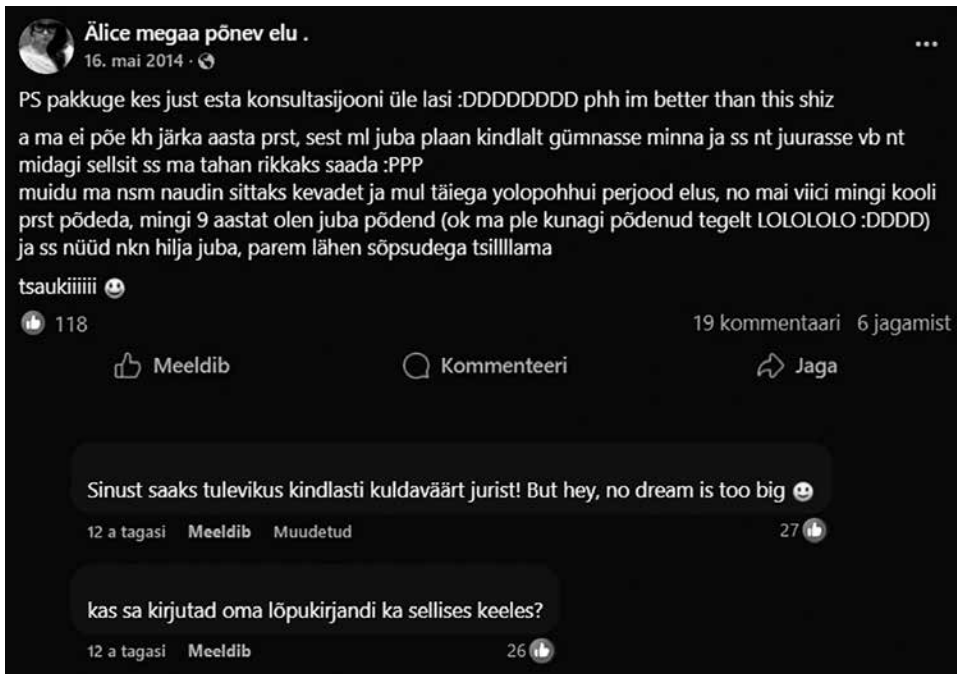
inglise keeles, tähistas prantsuse keele rääkimist stereotüüpne prantsuse aktsent, Wehrmacht ja Gestapo ohvitseride saksakeelset dialoogi saksa aktsent. Kui aga tegelased kõnelesid hoopiski inglise keeles, toimus koodivahetus inglise kõrgklassi hääldusele. Nali saavutas veel enam kihte, kui eri keeli kõneldi samas stseenis. Metatasandile jõudis see kohalikust politseinikust tegelasest nimega Crabtree (Arthur Bostrom), kes oli õieti inglise spioon ja kõneles prantsuse keelt tugeva aktsendiga, mida näitlikustab tema tunnuslause „*Good moaning!*” (eesti keelde tõlgitult „tere ummikust”). „Allo! Allo!” aktsendimängu ja aktsentide üldisemat kasutamist huumoris on kirjeldatud kui tegelaste asetamist väljapoole normaalsust, pakkudes vaatajatele grupisisest solidaarsust ja teatavat üleolekut (Delabastita 2010: 206).

Huumorit kui üleoleku (ja ka agressiooni) vahendajat on kirjeldatud antiikajast saadik, kuid selle keskseks teesiks võib pidada Thomas Hobbesi „Leviaatanis” (1885 [1651]) sõnastatud „ootamatut rõõmu” või „triumfi” teiste ebaõnnestumise üle, millega naerja rõhutab oma õnnestumisi (Hobbes 1885 [1651]: 34). Üleolekuteooria ja huumori kui vägivalda teemal on arutlenud Laineste ja Władysław Chłopicki (2024: 739), tõstes esile Charles Gruneri (1997) käsitletuse huumorist kui „agressiivsuse mängulisest väljendusest” ja naerust kui võidust oma vastase üle. Naljas kantud üleolek ja agressioon viitab solvangule, kuid mis seda täpselt tingib, on sageli keeruline hinnata. Laineste ja Chłopicki (2024: 746) pakuvad välja, et solvumine ja agressiivsuse tajumine on alati kontekstuaalne: tuleks märgata, keda nali solvab, kellele pakub see löbu ja kas eksisteerib võimusuhe.

„Allo! Allo!” võib prantsuse vaatajale mõjuda solvavalt, kui prantsuse aktsendi ja stereotüüpide rõhutamist näha viitena briti vaatajaskonna rahvuslikule üleolekule. Ent sarja tegelased ei eristu naeruväärsuse poolest: ka inglased (nt Crabtree) ei ole teab kui intelligentsed. Kuigi aktsentide ja võõrusega mängimine on sarja kese, võiks öelda, et nalja pakuvad pigem Nuvioni ekstentrilised elanikud (veel enam sünge Teise maailmasõja taustal) kui arusaam, et prantslased ja sakslased on naeruväärsed rahvad.

Älice kasutab Facebookis anglitsisme ja kirjutab vigadega ega paista hiilgavat vaimsete võimete poolest. Kommenteerijate seas on palju solidaarseid kaasamängijaid. Kui Älice’it tõlgendada kui mängu oma aja ja koha stereotüüpidega, on mänguplatsile teretulnud ka need, kelle kohta nali käib. Nalja tegijal peab olema küllalt taustateadmist nalja objektist, et nali ei kõlaks väljastpoolt tulnud lahmimisenena.

Samal ajal ei ole välistatud võimalus, et see kõik võib mõjuda solvavalt – Älice võib mõjuda seksistliku või vanussurvelisena, jagades blondiini või bimbo stereotüübile vastavaid mõteteri. 2021. aastal sai „Allo! Allo!” BBC ja ITV voogedastusplatvormil Britbox sisuhoiatuse solvavate stereotüüpide eest (Fletcher 2021), mille võis tingida kellegi kaebus või platvormi enda ettevaatlikkus. Kuna sarja tegelaste iseärasused ja süžee situatsioonid apelleerivad sageli rahvuslikele stereotüüpidele, võib vaataja seda tõlgendada võõravaenuna. Teadmata, kes täpselt Älice’i konto taga seisab, on keeruline mõista, mis tähendust see vahendada võiks. Kuid olenemata autori taotlusest tõlgendab jälgijaskond nalja omamoodi.

Pilt 2. Älice'i postitus hariduse ja tulevikuperspektiivide teemal (Facebook: Älice megaa põnev elu, 16. V 2014).

Solvang on üks võimalik viis kedagi teist kritiseerida. Kindlale grupile, indiviidile või nähtusele humoorika vastandumise vahendiks on näiteks satiir. See eeldab kindlat sihtmärki – kedagi, kelle üle naljatada ja keda seeläbi kritiseerida või isegi hukka mõista, kasutades liialdusi, paroodiat või irooniat. Sihtmärk võib olla isik, institutsioon, inimgrupp või nähtus. Jonathan Greenfield (2019: 13) märgib, et varem on satiiri käsitletud moraliseerimise vahendina: pöörates tähelepanu oma sihtmärgi pahedele ja rumalusele, saavat neid paremuse poole pöörata või karistada (Greenfield 2019: 13); see käsitlus haakub üleolekuteooriaga. Dustin Griffin (1994: 39, 52, 132) on lisaks täheldanud satiiri kui pärimise, provotseerimise ja uurimise vahendit ning satiirikule antud luba valetada ja liialdada, taotledes samal ajal teatavat tõetruudust. Näiteks stereotüüp erineb satiirilisest kujutamisest, kuna üldistab ebatõeselt ja ebaõiglaselt, seevastu satiiris pole välistatud stereotüüpide kasutamine teatava tõe lausumiseks või millegi kritiseerimiseks.

Satiir kui võimustruktuuri kriitika on sarnane ameerika huumoris tuntud põhimõttega „lööa ülespoole” (*to punch up*), mida Ben Schwartz (2016: 134) kirjeldab kui olukorda, mil nalja sihtmärgiks on valitud privilegeeritud või pretensioonikalt käituv persoon. Oma huumorieetika uurimuses toob Jarno Hietalahti välja, et sel-line sihtmärk on tavaliselt isik või grupp, kelle käes on hinnanguline võim: türann, miljardär, valge heteroseksuaalne mees. Lubamatud sihtmärgid on näiteks rahvus-, soo-, seksuaalvähemused või erivajadustega inimesed. Lööes allapoole, lööd maas-lamajat. Küll aga on võimusuhted paindlikud ja voolavad ning keda täpsemalt võiks

vähemusena käsitleda, oleneb kontekstist. (Hietalahti 2024: 91–92) See reegel pole maksiimina niivõrd veenev, sest viitaks justkui sellele, et võimupositsioonil olijatel pole lubatud teiste üle nalja teha. Hietalahti toob näiteks toonase Soome peaministri Sanna Marini, kes ei saaks selle reegli järgi mitte ühegi soomlase üle naerda, selal kui tema üle on lubatud teha ka kõige karmimaid nalju (Hietalahti 2024: 112). Annie Gérin (2018: 69) tõi korrale kutsuva ja kritiseeriva funktsiooni näiteks satiiri kui enesekriitika (vn *самокритика*) vahendi Nõukogude Liidu satiiriajakirjades, mille kaudu keskne võimustruktuur võis allapoole lüüa iga kommunismivastaseks tembeldatud sotsiaalset gruppi või nähtust.

Schwartz (2016: 134–135) tõi konteksti muutuse näiteks USA avaliku elu tegelase ja endise sportlase Caitlyn Jenneri, kelle iluoperatsioonide ja isegi soolise identiteedi kohta võis nalja teha, enne kui ta avalikult teatas, et identifitseerib end naisena. Siinkohal saab paralleele tõmmata agressiooni ja solvumisega: kui käsitada Alice'i kontot satiirina, siis võib vaielda, millist võimustruktuuri tema mõtteväljatused õonestada võiksid. Või hoopis: millist maaslamajat lüüa. Siinses kontekstis võib Alice mõjuda näitena kui mitte amerikaniseeruva noorsoo ilmselgest kriitikast, siis vähemalt nende tõgamisest.

Satiiriga lähedane, kuid eristuv on paroodia, mida Ziva Ben-Porat (1979: 247) on defineerinud kui sagedasti humoorikat representatsiooni „modelleeritavast reaalsusest” ehk mõnest kirjandusteosest või kunstiobjektist, mis representeerib omakorda originaalset „reaalsust”, näidates parodeeritava objekti võtteid samas sõnumis esineva kahe koodi koostoime kaudu. „Borat” on oma libadokumentaali (ingl *mockumentary*) vormis dokumentaalfilmide paroodia, kuna kasutab parodeeritava žanri keelt. Satiir seevastu on Ben-Porati (1979: 247–248) definitsioonis kritiseeriv representatsioon „mittemodelleeritavast reaalsusest” ehk mõnest reaalsest nähtusest, mis on alati koomiline ja sagedasti karikeeriv. Satiir loob arusaadava seose oma objektiga, milleks võib olla mõni sotsiaalne või kultuuriline nähtus, nagu eelarvamused või grupid. Alice võiks olla teismelise tütarlapse päevikupidamise või Facebooki isikublogi paroodia, kuid omandab satiirilise mõõtme, kui temas nähakse noorsoo pilamist. Erisus ei välista nende vormide segunemist, aga kas paroodias paistab satiiri taotlust ja kelle või mille suunal, oleneb kontekstist.

Agressiooni või kritiseerimise asemel võib nalja pakkuda hoopiski ootamatus ja kohatus. Alice'i filtreerimata mõttevoolu võib analüüsida huumori inkongruentsusteooria järgi, mis ei sea nalja keskmesse mitte üleolekut, vaid absurdsuse ja juhuslikkuse. Nii vastasid Hobbesile iiri filosoof Francis Hutcheson (1750: 24), kes pakkus välja idee naerust kui reaktsioonist ebakõlalistele või vastuolulistele objektidele, inimestele või situatsioonidele, ning šoti luuletaja ja filosoof James Beattie (1776: 602), kes kirjeldas naeru tekkimas siis, kui mõistus loob seose kahe või rohkema pealtnäha kokkusobimatu asja või idee vahel. Kui kellegi isikuga (nt avaliku elu tegelasega) seotud Facebooki leheküljed tavaliselt postitavad sidusamas või kombekohasemas toonis, siis Alice'i mõttevool näib olevat filtreerimata. Novuioni linnake ja sealsete elanike tegemised ajavad vaatajad naerma, sest ilmasõja koleduste keskel välditakse Gestapo kurje plaane ja hoopiski aetakse taga Van Klompi „(Suurte tissidega)

langenud madonnat". Vaatajate ootusi petetakse igal võimalusel, aktsentidega mängimisest aina sürreaalsemateks muutuvate konfliktideni.

Üleolekut, kriitikat ja puhast päevakajalist absurdi kannab endas ka amerikaneerunud eestlase tegelastüüp.

Ameerika kultuuri mõjuväljas

Järgnevalt toon välja amerikaniseerunud eestlase tegelastüübi võimalikke algeid ja vanemaid kontekste. Ameerikaliku (populaar)kultuuri üldine võidukäik kulges käsi-käes filmikunsti arenguga. Amerikaniseerumise ja globaliseerumise diskursuses tsiteeritakse tihti Briti filmikriitiku George Arthur Atkinsoni (1927) kirjeldust USA filmitööstuse mõjust 1920. aastate Suurbritannia vaatajaskonnale: „Nad lähevad vaadata Ameerika filmitähti. Nad on Ameerika meedia peal üles kasvanud. Nad räägivad Ameerikast, nad mõtlevad Ameerikast, unistavad Ameerikast. Meil on mitu miljonit inimest, enamasti naised, kes on justkui ajutised Ameerika kodanikud.” (Atkinson 1927)

Sajand hiljem on Ameerika ajutiseks kodanikuks olemine kõikehõlmav kogemus. USA kaubamärkide, filmi- ja teletööstuse, avaliku elu tegelaste jm argine kohalolu praeguse eestlase kultuuritajus ja linnaruumis tõestamist ei vaja. Nõukogude Liidu lagunemisel paiskus Eesti kultuurilisse teadvusse filtreerimata Ameerika televisioon ja kino koos moekunsti, muusika ja keelega. Teise maailmasõja järel Ameerikasse jõudnud pagulaseestlaste kogukonnad olid aga taasiseseisvumise ajaks selle kultuurivälja lättel elanud juba ligi pool sajandit. Amerikaniseerumise kujutamises võib tõmmata Välis-Eesti ja taasiseseisvunud Eesti vahel huvitavaid paralleele.

Kuigi filmi ja videot kasutati pigem dokumenteerimiseks (ajaloo talletamine, sündmuste ülesvõtted, telelavastuste salvestused, elulood), lavastasid väliseestlased kaks täispikka mängufilmi. Mõlema režissöör oli Edmund Martin (1910–2003). Eestis sündinud ja Viinis filmihariduse saanud ning hiljem aktiivse pagulaskultuuri edendajana tuntud Martin asus elama Lakewoodi New Jerseys, millest kujunes üks suuremaid väliseesti kultuurikeskusi. Tema kahest filmist on tuntum August Kitzbergi „Libahundi” aineline „Tiina” (1976). Kuid tema esimene täispikk mängufilm, varieteehõnguline komöödia „Seitse vihta” (1958), on pilguheit ühe eesti kogukonna ellu 1950. aastate Ameerika äärelinnas. Süžee keskmes on kohaliku sauna sajanda kokkusaamise tähistamine. Filmi ülesehitus on episoodiline: näidatakse värvikate tegelaste elu. Peo eestvedajad on endised ohvitserid Juhan Lõhmus (mängib Ott Valter) ja Ilmar Ratas (Heinz Riivald), kelle kaudu pikitakse dialoogi mälestusi sõjast. Vabariigiaegse väärrika daami tegelastüüpi esindab leskproua Ojamaa (Polli Mõtus). Hargneb lahti armastuslugu kahe noore, Virve (Viiu Allik) ja Jõgise (Madis Aule) vahel. Näidatakse amerikaniseerunud perekonda Toomet, kes peatselt Californiasse kolib ja kelle tütar (Marju Hiiesalu) unistab Hollywoodi filmistaariks saamisest. Nende episoodidega vahelduvad muusika ja koreograafia. Muusika kirjutas väliseesti helilooja Jüri Mandre, filmi peateemaks saanud teos „Saunamarss” kõlab alguses ja keskpäigas saunaliste koori esituses. Füüsilise komöödia vahepalaga astuvad üles

tsirkuseartistid Arri ja Rolli Jõgimar. Tegevustik kulmineerub, kui Ilmari abikaasa Sirje (Valli Martin) mängib saunalistele vingerpussi ja näppab koos oma sõpradega nende pidusöögi ja rõivad. Segaduses jõuavad mehed hoopiski naiste korraldatud peole ning filmi lõpetab muusika- ja tantsukava.

1950. aastad oli televisiooni kuldajastu, mil televisiorid jõudsid USA-s massidesse ja televisioon kinnistus domineeriva meelelahutusliku meediumina. Kuigi „Seitse vihta” on täispikk mängufilm, sarnaneb see teemade ja formaadi poolest tolle aja kuulsamate telesaadetega. Selle valmimise ja vaatajateni jõudmise ajal valitsesid teleekraanidel muusikalised situatsioonikomöödiad keskklassi peredest, nagu „Father Knows Best” („Isa teab kõige paremini”, 1954–1960) ja „The Adventures of Ozzie and Harriet” („Ozzie ja Harrieti seiklused”, 1952–1966). Aasta varem oli lõppenud komöödiasari „I Love Lucy” („Ma armastan Lucy”, 1951–1957), milles Lucille Balli kehastatud koduperenaine otsis võimalusi oma muusikust mehe kõrval kuulsaks saada. Kümneni algusest olid humoorikate ja muusikaliste varieteesaadete formaati kinnistanud Betty White'i *show* (1951–1954) ja Lawrence Welki *show* (1951–1982). Sellise televisiooniformaadi väljakujunemine ei jäänud USA piiresse: sarnaseid, küll estraadihõngulisemaid lavastusi näitas Nõukogude Eesti teleekraanidel 1955. aastal alustanud Tallinna Televisioonistuudio, hilisem Eesti Televisioon. Varaste telelavastuste staarina tuntud Helgi Sallo debüteeris Artur Rinne lavastatud muusikalises telekomöödias „Muinasjutt kevadest” (1959), hiljem kujunesid telekomöödia legendideks Ervin Abel, Sulev Nõmmik, Jüri Krjukov ja Urmas Kibuspuu. „Seitsmes vihas” on palju sarnast ka Kodu-Eesti teleestraadilavastustega, kuid äärelinna kogukonna elu kujutamises kangastub rohkem varajast ameerikalikku situatsioonikomöödiat (ingl *sit-com*).

Filmi dialoogis pole tõrjutud anglitsisme ega laene ning kohati neid isegi rõhutatakse. Noorema põlvkonna seas kõlab nii inglise-eesti segakeelt kui ka lihtsalt intoneeritust. Vanema põlvkonna tegelaste seas näitab anglitsismide kasutamine pretensioonikust. Kui kokku saavad koduperenaine proua Toome ja leskproua Ojamaa, järgneb humoorikas vestlus perekond Toome Californiasse kolimise ja praeguse maja müümise teemal, kus võib täheldada inglise verbi *like* varajast laenuna kasutamist:

Proua Toome: No *why not*, kui laigite?

Leskproua Ojamaa: Muidugi laigime!¹

(EFA.403.vi.20150: 00:15:23–00:15:25)²

Sage ingliskeelsete fraaside kasutamine võib tõsta tegelasi esile kui väliseesti kogukonda ümbritseva angloameerika keele- ja kultuurikeskkonnaga kaasaminejate karikatuure. Kui koju saabub näitlejaks saamisest unistav peretütar, värsked modelli-

¹ *Laikimine* on nüüdseks argikeeles käibel pigem sotsiaalmeedias avaldatud heakskiidu tähenduses. Sõna laialdase leviku valguses on meenutatud, et Johannes Aavik pakkus *laikima* välja 1919. aastal uudissõnana tähenduses 'välja nägema' (vt Saagpakk 1996: 38, *sub* laikima).

² Siin ja edaspidi esitatud audiovisuaalsete allikate transkriptsioon pärineb artikli autorilt.

fotod kaasas, ei paista ta esmalt üldsegi eesti keelest aru saavat, mille peale hargneb vestlus:

Proua Toome: *Everything on okay!*

Preili Toome: *Hooray!*

Leskproua Ojamaa: Preili nõnda särtsu täis!

Proua Toome: *You wonder? Move*'ime ju Hollywoodi!

Leskproua Ojamaa: Hollivood! Seal tehakse ju filme?

Proua Toome: Ja *movie* staare!

EFA.403.vi.20150: 00:16:47–00:17:01)

Stseen moodustab üürikese osa tervest filmist, näidates kildu kogukonna igapäevaelust. Californiasse kolimine ja näitlejakarjäärist unistamine viitab ameerikaliku eduloo tagaajamisele ja lõtv seotus filmi ülejäänud süžeeaga jätab selle pigem vaatajat naerutavaks sketšiks.

„Seitsmest vihasst” võib välja lugeda amerikaniseerumise ja noorte edumeelsuse satiiri, kuid perekond Toome California unistuse kõrval naljatatakse ka kodumaa-nostalgia üle. Saunapeo ettevalmistusel leiutab pagarisellist saunaline Saar (Renee Schmidt) kilu-rukkikringli ja näitab seda saunapeo võõrustajale kirjanik Aadu Udustele (Kustas Viljuri), mille peale too jääb nukralt kodumaa poole õhkama. Leskproua Ojamaa mainib vastusena proua Toome pisut uhkeldavale kolimisjutule oma kadunud abikaasat ja haritud külalisi, keda nad Eestis omal ajal võõrustasid. Inglise-eesti segakeel eestlaste kogukonnas või isamaaline nostalgia 1950-ndate Ameerikas mõjuvad koomiliselt just vastuolu tõttu keskkonnaga. Ohku jääb enne-koike arusaam muutuvatest aegadest ja ebakõladest normide vahel.

Ameerikalikust kultuurist kütkestatud peretütre tegelastüüpi leidub ka Ilmar Külveti (1920–2002) näidendites. Külvet oli üks väliseesti kirjanduse suurkujusid, kes polemiseeris väliseesti identiteediotsingutega nii proosas kui ka draamas. Keilas sündinud ja hiljem Kanadas elanud Külvet asus näidendeid ja lühiproosat kirjutama 1960. aastatel. Aastakümnetepikkune ajakirjanikutöö võis anda ainekst tema tekstides kajastuvalle ühiskonnakriitikale. Näidendis „Lamp ei tohi kustuda” (valminud 1966, esmakordselt lavastatud 1968) esindavad sellist poleemikat peategelane Manivald Edurind ja tema tütar Helin. Edurind on USA suurlinnas elav vaesunud väliseesti kirjanik, kes on äsja valmis saanud paatosliku isamaalise romaani „Soo puhkeb õitsele”. Pälvimata kogukonnalt soovitud tunnustust, saab ta kutse avaldada teos Nõukogude Eestis. Kui aga selgub, et see tähendaks tema ja teose rakendamist kommunistlikus propagandas, virgub Edurind oma diivanil ja avastab, et see oli õudusunenägu.

Edurinna tütar Helin saabub isale külla esimeses vaatuses ja tema eestiinglisesegune kõnemanier tutvustab teda juba esmamuljel kui assimileerunud noort:

HELIN: Oh, pops. The trip was so exciting. Vahepeal on juhtunud nii palju tore-
daid asjasid – just nagu merry go-round'is. Ja ma olen nüüd kohutavalt happy,
sest vaata, pops – just look what I have got. [---] You are right, popsikene. Tõeline
diamond engagement ring. Hind? Kindlasti paartuhat dollarit. Jah, sinu väike tütar

on kih-la-tuud. Ja peatselt ... (*Laulab end lustakalt tiirutades.*) Here comes the bride. Here comes the bride ... (Külvet 1982a: 31)

Edurinnale valmistab tütre soov abielluda jõuka ameeriklasega suurt meelehärmi. Isa kutsub seda veresegamiseks ja vastab: „Sina kuulud eesti rahvale ja võid abielluda ainult eesti mehega” (Külvet 1982a: 32). Et see on toona päevakajaline teema, näitab väliseesti sotsioloogi Tõnu Parmingu uuring pereloomisest ja segaabeludest, milles ta täheldas väljapoole kogukonda abiellumise kasvavat trendi ja mille lõppsõnas kirjeldas Ameerika eestlaste kultuurigruppi kui tamme, mille törudest enam uusi võrseid ei sirgu (Parming 1970: 34). Edurinnas ja Helinis väljendub konflikt, mille ühel poolel seisab vanema põlvkonna esindaja, kes kodumaale Kalevipojana naasta ihaleb ja Eesti põlve uueks luua soovib (Külvet 1982a: 30), teisel poolel noorem põlvkond, kes on avatum hoopiski neid võõrustava riigi elulaadile. Näidendis on satiirilisi elemente: liialdatult amerikaniseerunud tütarlaps satub konflikti oma pettunud vanamoodsa isaga, kriitikas ei anta õigust kummalegi.

Et Helinit on kujutatud Ameerika unelma ja kapitalistliku mõtteviisi meelevaldas, näitab tema vastus isa rahulolematusele: „Ta armastab mind ja on rikas. Kõik muu ei tähenda midagi.” (Külvet 1982a: 32) Helin isegi tõrjub isa tagurlikkust, kurioosel kombel kõneldes palju puhtamas eesti keeles, kuni pöördub tagasi oma tavalise kõnemaneeeri poole:

HELIN: Ei, isa, ma ei ole mingi reetur, vaid ainult moodne inimene ja ka sinul oleks aeg välja tulla mineviku varjude riigist moodsa aja valgusesse. Vahe minu ja sinu generatsiooni vahel seisab selles, et teie vaatate maailma läbi keldrikorteri akna, kuid meie näeme seda Empire State Building’u kõige kõrgemalt korruselt. Mis mõtet on sul näiteks kirjutada eesti keeles raamatuid, mis sulle midagi sisse ei too! Parem õpi bookkeeping selgeks ja ma hoolitsen selle eest, et saad korraliku koha... Ma tean, et sa tuleksid sellega toime, sest sa oled nii clever. (*Hellitaval*) Minu clever popsi-kene. [---] Miks peaksime tingimata midagi vana säilitama? Miks peab maailm üldse olema eraldatud igasugusteks riikideks ja rassideks? See on kunstlik ja Useless. Kõik inimesed peaksid ühinema üheks-ainsaks happy familyks. Ainult siis saab ära hoida vaenu ja sõdasid. (Külvet 1982a: 32)

Tänapäevases mõistes *Estonglish*’it ehk eesti-inglise segakeelt pruukiva maailmaparandajana näib Helin noore Põhja-Ameerika väliseestlase karikatuurina, kelles võiks näha varajast Alice’it. Kuid sarnaselt Heliniga on karikatuurne Edurind: ta hoiab kodumaa sihti niivõrd tugevalt, et satub hoopiski Nõukogude Liidu lummu-sesse. Näidendi lõpustseenis naaseb Helin isa juurde ja otsib temaga lepitust, näidates üles muutunud suhtumist eestlusse. Paraku on asju, millel eesti vastet ei olegi:

HELIN: Vaata, mis ma sulle tõin. Püüan olla sulle meelepärane ja katsun kõik lugeda üles eesti keeles. Vaatame, kas oskan. Siin on suurte aukudega juustu, pudel Hennessy’d, oakohvi ja suitsutatud chicken ... ei vabandust, kana ... mune, bacon-it ja T-bone steak. Hei isake, kuidas on T-bone steak eesti keeles?

EDURIND: Ma ei tea. Eks T-bone steak ole ... lihtsalt ... noh T-bone steak.
(Külvet 1982a: 50)

Puändina jääb siiski kõlama Helini naiivsus: ta ütleb isale lahkudes, et kavatseb koos oma jõuka abikaasaga Nõukogude Liidus müüa pesapallikurikaid, et ka nemad ameeriklasteks muutuksid. Õhku jääb mõte, et Ameerika mõjutuste eest pääsu pole. Sama jonnakusega otsustab vanema põlvkonna Edurind kirjutamist jätkata. Külveti valik näidata Helinit ja Edurinda paralleelsetelt positsioonidelt võiks viidata pigem mõttemaailmade pörkumisele (inkongruentsus) kui ühe või teise parastamisele (agressioon). Tekib küsimus, kes täpselt jääb võõraks: kas (toona okupeeritud) Eesti ihaleja või amerikaniseerunud noor? Külvet on osavalt loonud kahe kultuuriruumi puutepunktist koomilise konflikti, mis vahendab ka väliseestluse positsioneerumise poleemikat.

Külveti ühes tuntumas näidendis, milleks on 1968. aastal valminud „Sild üle mere” (vt Külvet 1982b), figureerib samuti ameerikaliku mõtteviisi meelevaldas pere-tütar. Kuigi näidend on draama, mitte komöödia, annab see aimu oma aja amerikaniseerumist puudutavast poleemikast ja näitab Külvetit satiirikuna. Lavalaudadel suure menu pälvinud „Silda üle mere” on peetud temaatiliselt eelneva teose „Lamp ei tohi kustuda” edasiarenduseks. See pidi lavale jõudma ka 1972. aasta esimestel ülemaailmsel eesti kultuuripäevadel (ESTO) Torontos, kuid võeti terava vastukaja tõttu programmist välja. Reaktsiooni põhjustas 1944. aasta suurt põgenemist kujutav näidendi avastseen, milles peategelane Paul Toomik lööb teise tegelase Vello Meerendi teadvuse tuks, et saada viimane koht Rootsi viivas paadis. Toronto väliseestlaste ajalehes Vaba Eestlane ilmus lugejakiri, mis tervitas lavastuse ärajäämist, kuna näidend kujutab väliseestlasi võõrsil uhket ja tõusiklikku elu elamas (Toronto Vaim 1972), viidates sellele, et näidend ületas osa vaatajate valuläve.

Toomik abiellub teise paadis olnud põgeniku Helgaga. Nad elavad koos kahe tütrega 1960. aastate Torontos. Toomikust on kujunenud kogukonnas mõjukas tegelane: ta on kandidaat Eesti Vabariigi diplomaadi kohale, kuid samal ajal suhtub põlgusega kogukonna tegevusse. Mäsumeelne vanem tütar Linda on oma ameeriklastest sõprade mõjuväljas ja tõrjub kõike eestlaslikku. See läheb aga Toomiku ambitsioonidega vastuollu. Linda läheb kaasa sõjavastaste protestiaktsioonidega ja valmistab tuska oma vanematele, kes soovivad kõigest väest jätta väliseesti kogukonnas väarikat muljet. Päevakajaliselt näidatakse noorema põlvkonna väliseestlaste huvi (anglo-ameerika kontekstis) vasakpoolsete poliitiliste vaadete vastu, mis väljendus ka Korea ja Vietnami sõja kritiseerimisena, kuigi vanem põlvkond nägi neis võitlust kommunismi vastu. Näidendi teises pooles saabub Nõukogude Liidu saadikuna Torontosse kodumaale jäänud Vello Meerend, kes paljastab, et Linda on hoopis tema tütar. See põhjustab Lindas muutuse ja tema vastumeelsus eestlaslikkuse suhtes lahtub.

Näidend kujutab satiirilisel eestlusele või ameerikalikkusele rõhuvaid tegelasi ja pealtnäha ideaalse väliseesti elu varjukülgi. Kultuuriruumide pörkumises kajastub aga isiklikum lugu ja õppetund saabub tegelaste arengukaares: kohtudes mineviku ja Meerendi vahendusel Nõukogude Eestiga, lubab Paul Toomik olla parem perepea ja oma positsiooni vääriline; ameerikalike poliitiliste liikumiste ja identiteedituse

küüsis Linda leiab oma eestluse. Näidendi probleeme tekitanud avastseen tundub pigem näilist ideaalsust raputava kui väliseestlaste reeturlikkust kuulutava vahendina. Osale suure põgenemise tragöödiat ja kannatusi kogenutele võis see siiski mõjuda teisiti.

Amerikaniseerumise teemat puudutab ka Elin Toona 1988. aasta romaan „Kaleviküla viimne tütar”, mille peategelane Tiiu on löksus oma ameeriklasest abikaasa ja väliseesti kogukonna nõudmiste vahel. Tiiu saabub isa matustele isoleeritud Kaleviküllas New Jerseys. Tema tütar Rosa, kelle ta matustele kaasa võttis, ei sobitu kuulekate ja vagurate eesti laste sekka, tekitades temas nõutust:

Tiiu hoidis Rosat. Ta teadis, et see oli tema laps, tema kehast sündinud. Aga ta ei olnud oma lapsele ligi pääsenud. Ta oli püüdnud, jumala eest, ta oli püüdnud! Tuhanded peanutbutteri võileivad, hamburgerid ja hot dog'id oleksid pidanud siluma teed ema ja tütre vahel. Aga tütar oli võõraks jäänud. (Toona 1988: 74)

Rosa isa Chuck viis Tiiu kodukülalt eemale ja tõrjus kõike eestlusega seonduvat. Tänu sellele pole Tiiu küla jaoks enam „oma” ja nii teda kui ka tema tüdart koheldakse võõrastena. Võõraks Tiiu aga jääbki, kuna selgub, et tema tegelik isa oli saksa sõdur. Konflikti lõpplahendusena ujutatakse küla üle ja Tiiu lahkub oma tütreaga, vihjamisi sihiks Eesti. Satiiri fookuses on rohkem ülejäänud Kaleviküla eestlased, kes ka pärast uputust asuvad agaralt saabujatele suveniire müüma. Kuid kõlama jääb ka hoiatus amerikaniseerumise eest. Toona on hiljem väljendanud soovi kirjutada raamatule järg, milles Tiiu saabubki Eestisse, aga tema kannul käib seesama Ameerika, mille eest ta põgenes:

Aga Ameerikast tuleb nii palju võõrast, mis ei kuulu meie maailma, jama, mis paneb väikesed kultuurid ohtu. Keegi kirjutas hiljuti, et meie eliit on nüüd ärimehed, mitte enam loomeinimesed, nagu varem. Siin Euroopas on väga kõrgetasemelist kunsti, kuid seda tarbib aina vähem inimesi, valdavalt levib ühetaoline massikultuur, mis saavutab ülekaalu ja võidab varsti süvakultuuri. (Lindsalu 2015: 12)

See mõte sarnaneb filmikriitik Atkinsoni kirjeldusega ajutistest Ameerika kodanikest. Väliseesti kunstis tähistab amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp uue aja ja moe küttes olevat noort, kandes mõnetist muret assimileerumise ning keele ja kultuuri hääbumise pärast. Noorte tegelaste õnneotsingud ja mässumeelsus viitavad oma aja väliseesti noorte mõttemaailmale, nii nentivalt kui ka stereotüüpidega mängides. Nagu näha järgmises peatükis, võib paralleele leida ka taasiseseisvunud Eestist: teiste kultuuriväljade mõjus hakati tajuma ohtu. Selleaegne amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp on aga selgemalt kriitiline.

Võõras eestlane taasisesesvunud Eestis

Amerikaniseerumise teema paistab taasisesesvunud Eestis silma telemeedias. 1990. aastad tõid Eesti telekanalitesse ohtralt välismaa sarju ja filme. Nõukogude aja varieteeprogrammidest kasvasid välja humoorikad aastavahetust tähistavad paroodiasaated, mis pöörasid tähelepanu lõppeva aasta teemadele. Hiljuti avanenud ühiskonna jaoks uusi nähtusi peegeldas ETV 1992. aasta aastavahetuse saade „Aisakoll”, mille stsenaariumi autor oli kirjanik ja humorist Andrus Kivirähk.

Hämmastust ja kummastust lääne telemeedia üle illustreerib „Aisakolli” üks paroodiasketš „Leegitsev jõgi” USA seebiseriaalide ainetel. Tegemist oli väidetava sarja viimase osaga, milles tolleaegsete pärisarjade „Dallas” ja „Twin Peaks” tunnusmuusika taustal avastavad tegelased võimatuid sugulussidemeid. Avasteenis teatab Guido Kanguri kehastatud tegelane Maria Avdjuško tegelasele, et soovib lahutust ja nende poja hooldusõigust. Ilmub Piret Kalda tegelane, kes paljastab, et Avdjuško tegelase abikaasa pole tegelikult tema mees, vaid tema õde. Sketš muutub järjest sürreaalsemaks uute sugulussidemete paljastamiste tõttu, viidates seebiseriaalidest ja melodraamade sündmustikest tuntud pöörakule. Kuigi Eesti televaatajad tutvusid seebiooperitega juba 1988. aastal Brasiilia lembesarja „Orjatar Isaura” näitel, oli taasisesesvumise järel rohkem võimalusi näha USA toodangut, mis tõenäoliselt andis ainet „Aisakolli” parodeerivale sketšile.

Sarnast teemat käsitles naljaintervjuu värselt Ameerikast naasnud eestlasega. Sketš on teleintervjuu paroodia, aga selles võib kohata ka satiiritootlust. Naasjat on kujutatud Miki Hiire kõrvade ja näoga, tal on linane särk seljas ja sõlg rinnas. Tugeva ameerika inglise keele aktsendiga (sh [ɪ]-häälikut rõhutades) jagab ta muljeid elust Ameerikas:

Noh, Ameerikas pead oskama läbi lüüa, pead kohanema. Sa pead oskama kokku sulada. [...] Mul oli alguses seal väga raske, aga noh, pead ise täitsamees olema ja õnnel sarvist kinni haarama ja OK! [...] Noo Ameerikas peetakse väga lugu *no smoking, no drinking* ja juuakse väga palju vett. Väga palju... pangede kaupa. Ja loomulikult – *keep smiling*, ainult naerata ja siis on sul edukas *business*.

(ERR-i arhiiv, 1992-082610-0001: 00:17:40–00:18:22)

Intervjueerija märkusele, et ta näeb välja Miki Hiire moodi, vastab ta nii:

See on niisugune kohanemine. See on sissesulamine. Aga hingelt olen ma ikka eestlaseks jäänud ja kodune keel on meil eesti keel ja hiljuti tõime välja Anton Hansen Tammsaare „Tõe ja õiguse” *first part*. Mina ise kehastasin Andrew'd... Andrest, jaa! Ja siis no iga aasta käime ESTO-l.

(ERR-i arhiiv, 1992-082610-0001: 00:18:27–00:18:56)

Kuigi intervjueerija kirjeldab külalist võrdlemisi hiljuti Eestist lahkununa, paistab tegelases olevat väliseestlusega seonduvaid jooni. Küll aga mängib omapärane austusavaldus eesti kirjanduse tüvitekstile taas erinevate kultuuriväljade pörkumisega.

Rahvariided ja Miki Hiire kõrvad tekitavad oma vastuoluga huumorireaktsiooni, aga kas see väljendab üleolekut? Intervjueeritakse ka teist naasnut: kaamera näitab saatejuhi kõrval taldrikul olevat hamburgerit, kes kõneleva väliseestlase sõnul on paraku liiga amerikaniseerunud ja enam eesti keelt ei räägi. Küll aga joob ta palju rohkem vett ja on seeläbi „edukas *businessman*”.

Kas selline tegelaskujutus võiks Eestisse naasjate suhtes olla kriitiline või stereotüüpiseeriv? Tegelase võõruse rõhutamine väljendab üleolekut ja teatavat grupisisesest solidaarsuse loomist võõra suhtes. Sketš oli päevakajaline, sest naasvad väliseestlased olid meediapildis (nagu ka kollektiivsesse teadvusse tungiv angloameerika kultuur). Omandireform ja repressioonide või pagemise tõttu kaotatud vara tagastamine oli värske teema ja naasvad väliseestlased näitasid üha enam üles soovi osaleda riigi taasülesehitamises. Väliseestlase karikatuur võib rõhutada naasmise traagikat, kujutades üht kaotsimineku piiril seisvat eestlast ja teist, kes on hamburgeriks muutudes selle piiri ületanud. Võõrana tähistatud, mikihiirestunud ja aktsendiga eestlases on paljutki, mis on „oma”, kuivõrd nad kannavad rahvarõiva elemente ja näitavad üles entusiasmi kodueesti kultuuri suhtes. Vaatepilt võiks pigem kajastada uue aja kummalisust.

Võõra aktsendiga tagasipöörduja on ka rootsieestlast kujutav tegelastüüp. Rootsi kujunes väliseestlaste üheks suuremaks kultuurielu ja kogukonnategevuste keskseks. Aastakümnetega Eesti telemeedia raudvaraks saanud sarja „Õnne 13” kõige esimeses stseenis sõidab auto, millest väljub küll eesti keelt kõnelev, kuid ingliskeelseid fraase kasutav Thor-Björn Margna (Eero Spriit), kes soovib majast pilte teha. Hiljem väidab ta, et on maja omanik, õhku jääb küsimus, kas maja elanikud saavad majja jääda või ehitatakse see pansionaadiks. Konflikt jätkub hooaja lõpupoole, 14. osas. Jao avastseenis, kui Margna naaseb ja kõnetab maja elanikku Johannest, näidatakse võõrast kui kergesti kohmetuvat välismaalast, kelle keelekasutus on koomiline:

Margna: Tere jõudu! Iga kord, kui mina tulen, teie kaevate labidaga maad!

Johannes: Millega siis veel, kui mitte labidaga?

(ERR-i arhiiv, 1994-000001-0014: 00:00:44–00:00:56)

Kentsaka, ent ohtliku võõrana tutvustab ta end seejärel jamesbondilikult: „Mina olen Margna. Thor-Björn Margna.” Kohvilauastseenis koos Johannese ja Almaga selgub, et algne plaan muuta Õnne 13 maja pansionaadiks pole Margna jaoks enam atraktiivne, mis osutab toonasele väikelinna mahajäetusele ja vaesusele. Oleks lootust, et elanikud võiksid jääda üürnikeks, ent küsimusele, kuidas nad üüri maksta jõuaksid, järgneb teravam hetk:

Johannes: Seda eesti asja ei suuda ühele välismaalasele üldse selgeks rääkida!

Margna: Mina ei... ei ole välismaalane. Mina olen eestlane!

(ERR-i arhiiv, 1994-000001-0014: 00:06:25–00:06:35)

Edasi räägib Margna, et tema jaoks pole Rootsis elamise kulude kõrval maja väljaüürimine kuidagi kasumlik ja ta kavatseb maja maha müüa. Ta mõonab, et

jätaks enda omandisse maalapi ja ühe korteri „igaks juhuks, äkki saab sest riigist veel asja – siis mina tulen tagasi” (ERR-i arhiiv, 1994-000001-0014: 00:07:22–00:07:33).

Maja elanikel ei jää muud üle kui apelleerida Margna kasumiahnusele. Kuigi Margna on rootsieestlane, esindab ta siin amerikaniseerunud eestlasega sarnast individualistlikku tegelastüüpi, mis väljendab teravalt reaktsiooni omandireformile ja 1990. aastate kultuurišokki. Margna kujutamine väljendab üleolekut ennast kehtestavast „võõrast”, kes kõneleb naljaka kõlaga eesti keelt ja sellest olenemata väidab, et on „oma”. Samas saab siit välja lugeda ka lihtsalt eri kultuuriruumide ja mõtte maailmade esindajate konflikti: Margna teadmatus sellest, et teda võõraks peetakse, annab olukorrale veelgi (tragi)koomilisema varjundi. Tegelas kasutatakse kodueestlaste grupisisesest solidaarsuse loomiseks: Margna on esmalt antagonistlik, võimu kehtestav võõras, kuid ka tegelane, kelle arusaamad tekitavad humoorikaid situatsioone. Hilisema majaelanikuna paistab Margna samas silma rohkem ärihai kui võõramaalasena.

Teine näide rootsieestlast kujutavast tegelastüübist on „Kreisiradio” saadete Alev Ström (Peeter Oja), kes esmalt ilmus raadios sissehelistava Rootsi väliseestlasena. Tuntud sketš pärineb 1998. aasta vana-aastaõhtul ETV-s näidatud „Kreisiradiost”: absurdditaolusega sketšis tutvustas Ström vaba maailma saadikuna oma kodulinna Stockholmi, kuigi vaatajad nägid hoopis laiuvat talvist Eesti talumaastikku. 2000. aastate esimese kümnendi keskpaigas ilmub Ström välja SEB Eesti Ühispanga turunduskampaanias. Reklaam kõlas sündsusetult toonase Rootsi pankade vastase meelsuse ja majanduslanguse kontekstis, millele pööras tähelepanu suhtekorraldaja Janek Mäggi oma arvamuses:

Lihtsalt ühel päeval tuleb Alev Ström SEBst või Swedbankist ja teatab: „Teie ei ole mitu kuud suutnud oma kohustusi täita – uks on seal.” Ja hakkab ise kinnisvaraoomanikuks. Alev Ström (täpsemini tema tööandjad Rootsi pangad) muuseas riiki juhikbi – Toompeal töötavad tema Tallinna murrakut valdavad tõlgid. Sest see, kelle käes on raha, selle käes on võim. Ja laenaja on laenuandja ori, nagu kinnitab Vana Testament. (Mäggi 2008)

Siinkohal kangastub taas turumajandusliku ühiskonna uute probleemide kriitika ja samas kasutab Mäggi Strömi tegelast satiiri vahendina, kritiseerides võimustruktuuri, niisamuti nagu võimuga seostus „Õnne 13” Margna, kes soovib end maja elanike ees kehtestada ja elukorraldust suunata. Kui tõlgendada veel „Aisakolli” Miki Hiirt ja hamburgeri kui assimileerunud naasjate pilamist, hakkab amerikaniseerunud eestlase tegelaskuju omandama ühiskonnakriitilist tähendust ja solidaarsuse hoidmist võõraste mõjutuste ees.

Miki Hiir kui amerikaniseerumise sümbol ja Toomas Hendrik Ilvese juhtum

Disney tuntuim kaubamärk ja ameerika populaarkultuuri sümbol Miki Hiir saabus Eestisse 1930. aastate algul, mil linastus animafilm „Laulev nari” (1929, „The Jazz Fool”) Tallinna Gloria Palace'i kinos. Sellele järgnes Miki Hiire koomiksi perioodiline avaldamine Päevalehes, mis kestis kuni Nõukogude okupatsioonini 1940. aastal. Nõukogude tsensuuri all avaldati siiski ka soome keelest tõlgituna üks Disney koomiksitate kogumik „Piilupart, Miki ja teised” (1972). Hilisematele põlvkondadele on arvukate Disney animatsioonide kõrval tuttav Egmont Estonia kirjastuse 1992. aastast välja antav „Miki Hiire” eestikeelsete koomiksitate sari.

Miki Hiir on amerikaniseerumise ohu mõjus sümbol. 2010. aastal avas itaalia kunstnik Max Papeschi Poolas näituse „NaziSexyMouse”, mille ühel taeisel on kujutatud Miki Hiire peaga alasti naisterahvast lebamas haakristi all. Autori sõnul tähistas see ameerikaliku elustiili kriitikat (Alfano 2014). 2011. aastal postitas kopti kristlasest Egiptuse avaliku elu tegelane Naguib Sawiris Twitteris pildi islami traditsioonile vastava habemega Miki Hiirest ja kogu nägu peale silmade katva nikaabiga Minni Hiirest. Pilt oli eelnevalt levinud Egiptuse tulevikku ennustavas, pigem ameerikalikkust kritiseerivas tähenduses, kuid tundud ja sageli islamikriitiliselt kristlaselt tulnuna sai see hoopiski islamit solvava tähenduse. (Hammond 2011)

Võõra kujutamine üldisemalt võib kätkeada hirmu või hoiatust. Näiteks XIX ja XX sajandi (eelkõige sõjaaegsetes või sõjaeelsetes) karikatuurides oli sage viis kujutada võõrast võimu, diktaatorit või isegi rahvust brutalse ja ebainimliku monstrumina. Laineste (2010: 102) on toonud näiteid sõdadevahelise Eesti karikatuuridest, milles kasutatakse kunstilise vahendina ohtliku võõra kujutamist inimsööja või loomana, nt Nõukogude Liidu kujutamine verest tilkuva õgardliku karuna. Laineste (2010: 108) järeldab, et inimsöömise kujutamine selles kontekstis apelleerib otseselt põhihirmule ning on mõjus viis defineerida „oma” ja „võõra” piire ja kujutada võõrast tsiviliseerimatu ja ebainimlikuna. Miki Hiire kui USA, ameerika kultuuri või ameeriklaste endi kehastusena kujutamine süüdsuse piire ületavates kontekstides toimib sarnase vahendina.

Miki Hiirest kujuneb Eestiski hoiatuse sümbol. Viisteist aastat pärast taasiseseisvumist kirjeldas muusikateadlane ja -kriitik Evi Arujärv Eesti Päevalehes ilmunud aramusloos mikihiirestunud eestlast:

Ma ei tea, kas selleaegne noor literaat on põhimõttele kindlaks jäänud ja mille või kellega ta end praegu identifitseerib. Aga mikihiirestumine – ärilik tarbijaidentiteet on (eriti noorte hulgas) sedavõrd levinud, et seda ei pane enam täheleegi. Noored räägivad ingliskeelses slängis asjadest, millest nende vanemad eriti aru ei saa. 2000. aasta Emori uuringu kohaselt soovis ligi viiendik teismelisi sarnaneda mõne välismaa meediastaariga ja üle poole neist pidas selliseid isikuid eeskuju väärilisteks. Laste omavaheliste hierarhiate ja väärtushinnangute aluseks olid kuulsad kaubamärgid. (Arujärvi 2007)

Taas võib tõmmata paralleeli filmikriitik Atkinsoni (1927) mõttega ajutistest ameeriklastest, kelle nõudmisi Briti filmikunstile suunas Ameerika filmitööstuse võidukäik. Kaubamärkide ja individualismi liin algab amerikaniseerunud tegelastüübiga seoses juba 1950. aastatel ja uuel sajandil juurdub üha enam amerikaniiseerunud eestlase tegelaskujus taas kaotsimineku äärel oleva noorema põlvkonna kuvand. Inglise keele mõjutustega kõne- ja kirjakeelele antakse nimi *Estonglish*, mida pruugivad naljakatest tegelastest näiteks teismeline peretütar telekommunikatsiooniettevõtte Elioni (nüüdse Telia Eesti) 2007. aasta reklaamikampaanias („Sheeri kama”) ja 2013. aastal Facebookis alustanud „Älice megaa põnev elu”.

Amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp seostub ka konkreetse avaliku elu tegelasega. 2006. aastal valiti Eesti Vabariigi presidendiks 1953. aastal Rootsis sündinud ja hiljem USA-s elanud Toomas Hendrik Ilves. Hoolimata tema kogemustest diplomaadi, välisministri ja Euroopa Parlamendi liikmena põhjustas tema kandidatuur meedias ja avalikus diskursuses palju poleemikat. Pingeid tekitas ka võrdlus teist ametiaega sooviva Arnold Rüütliga. „Kas ekskommunist Arnold Rüütel või väliseestlane Toomas Hendrik Ilves?” küsib provotseerivalt SL Õhtulehe valimiskogu istungile eelnenud artikli alapealkiri (Soonvald, Paas 2006). Ilvese ametiajal kritiseeriti teda meedias, rõhutades tema väliseestlust. Kommentaarina Ilvese väliseestlastele esitatud kutsele Eestisse tagasi pöörduda ilmus SL Õhtulehes juhtkiri:

Sest kel tahtmist oli, on ammu Eestisse tulnud. Iseasi, kuidas see tulemine on lõppenud. Siin on käidud sõjaeelset Eesti Vabariiki otsimas. Siin on käidud omandireformi abil varandusi tagasi saamas, et uuesti lahkuda. Siin on käidud tänapäeva Eestis pettumas. Siin on käidud õpetamas ja dotseerimas. [...] Tuli ju Ilveski Eestisse, saades reakodanikele kättesaamatult soodsalt erastada magusa elamispinna. (Jõuluks koju 2007)

Siinkohal mõjub veel enam väliseestlase kuvand ühiskonnas mitte ainult võõrana, vaid ka võimu kehtestajana. Ilvest on seostatud Miki Hiire tegelasega otseselt: Eesti Ekspress korraldas 2008. aastal Miki Hiire 80. sünnipäeva puhul hääletuse ja pilditötluse võistluse valimaks kõige mikihiirelikumat Eesti avaliku elu tegelast. Hääletuse võitis Ilves, keda kujutati Disneylandi taustal, Miki Hiire kõrvadega müts peas. Sadakonna häälega veebihääletuse tulemus ei pruugi olla põhjanev märk laiemast meelsusest, aga loob kõneka seose väliseestlasest isiku ja amerikaniseerumise sümboli vahel. Hääletusel tuli teiseks toonane seltskonnatäht Liis Lass, kelle parishiltonlik kuvand samuti Arujärve mikihiirestunud noorust näitlikustab. (Lugejate lemmikuks osutus Miki Ilves 2008)

Võrdlemisi hiljuti on Toomas Hendrik Ilvest isikuna kõrvutatud tuntud võõra eestlase tegelaskujuga: „Ilves on Eesti jaoks alati olnud nätsu näriv jänki, kelle mentaliteet on sama tõusiklik ja üleolev, mis sarja Önne 13 Thor-Björn Margnal: „Te olete elanud okupatsiooni all, mida te üldse teate!”” (Välisministrit kritiseeriv... 2020) Võrdlus ilmus Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna (EKRE) uudisteportaalis vastusena Ilvese tähelepanekule, et parlamentaarses riigis saab välisministriks tihti valimistel teiseks jäänud erakonna esimees, mitte valdkonna asjatundja (Kaldoja 2020).

Arvamusloos võrreldakse Ilvest teiste välisministritega ja tema väliseesti tausta esitatakse puudusena. Agressiooni liini järgi on see otsene ironiseeriv ja üleolev *argumentum ad hominem*. Satiirilistes käsitlustes juba eksisteeriv tegelastüüp juhatab kätte teeviida, kuidas kritiseerida reaalselt isikut või tema üle nalja heita.

Pilt 3. Miki Hiire kõrvadega Toomas Hendrik Ilves. (Lugejate lemmikuks osutus Miki Ilves 2008)

Ilvese paroodiategelane sarnaneb paljuski amerikaniseerunud tegelastüübiga. Tuntud oma aktsendi ja kikilipsu kandmise poolest, on Ilves omaenda sõnul inglise keelt kõneldes aktsendi järgi ameeriklane (Greene 2010). Paroodiates on Ilvese eesti keele kõnemanee ja hääldusviisi rõhutatud kui võõrapärast, sageli inglise *r*-hääliku [ɹ] rõhutamisega eesti [r]-i asemel, eelkõige Henrik Normanni aastavahetuse saatesarjas „Edekabel”. Ilvest on kehastanud Kaspar Velberg nii intervjuuparoodiates kui ka osatäitjana Andrus Kivirähki näidendil põhinevas lavastuses „Orav ja Ilves”. Näidendi tekstis kasutab Ilvese tegelaskuju sageli eesti keeles parasiitsõnana levinud sõna *sorry*; koomilise konfliktina on kujutatud tema segadust seoses abikaasa Evelini pajatatud Gena ja Potsataja juttudega (Kivirähk 2012: 13–19). Autor rõhutab Ilvese iseärasusi ja paneb teda koomilistesse situatsioonidesse. Kuid ühtlasi saab neid näiteid käsitada satiirilise mõõtme omandanud võimuesindaja representatsioonidena, sest tema päritolu on eelnevalt kritiseeritud.

Eesti Vabariigi 100. aastapäeva Viljandis toimunud kontsertaktusel näidatud Ugala Teatri lavastatud videoklipp kannab Ilvese paroodiate kvintessentsi. Seekord saadab Kaspar Velbergi esituses Ilves publikule tervitusi lumisest New Yorgist:

Mis te arvate, kust ma hetk tagasi tulin? Ärge proovigeegi arvata, nagunii ei mõtle välja. Tulin Walmartist, kus kasutasin sadade tavaliste ameeriklastega meie oma Viljandi firma Cleveroni pakirobotit. Kui seni asus New Yorgis ainult üks Eesti Maja, siis tänu Viljandi pakirobotitele on varsti üle kogu Ühendriikide neid kordades rohkem. Pisikesi Eesti maju! Ja ei saa jätta mööda minemata ja öelda neile selges eesti keeles: „Tere!” (Youtube: Toomas Hendrik ja Karl, 0:38–1:29)

Velberg parodeerib Ilvese kõnedes sagedast võtet: kõneleja esitab retoorilisi küsimusi ja vastab neile otse, mis võib eesti kuulajale võõrapäraselt kõlada. Samuti on tema „Tere!” rõhutatult [ɹ]-häälikuga. Sarnase retoorilise küsimuse esitab ta veel:

Te kindlasti mõtlete, mida ma sealt Walmartist otsin? Ärge püüdkegi välja mõelda, niikuinii ei mõtle. See tuli ka mulle suure üllatusena, et Ühendriikide poelettidel on jõudnud müügile meie oma mulgimaised kuldrenetid! Milline Eesti edulugu! Siin, Suures Ōunas, meie omad kuldsed ubinad! (Youtube: Toomas Hendrik ja Karl, 1:31–2:10)

Videoklipis vihjatakse, et Ilves on suure New Yorgi vaatega lina taustal. Lõpuks selgub, et ta seisab hoopiski Läti piiri ääres, mis viitab tema tolleaegsele abielule lätlase Ieva Ilvesega. Taas on mängitud „oma” ja „võõra” piiridega, nii nagu amerikaniseerunud eestlase tegelastüübile omane: kuigi liialdatakse Ilvese kui võõra märkidega, taotleb tema rõõm Eesti toodete eduloo üle New Yorgis siiski „omade” poolehoidu, mida samal ajal õõnestab võlts taustapilt ja minek Lätti. Sellist paroodiat saab pöörata ka kriitikaks või solvanguks, eriti kui tegemist on võimuinstitutsiooni esindajaga.

Kokkuvõte

Amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp ilmub siin- ja sealpool ookeani välja ilukirjanduses, sotsiaalmeedias, filmikunstis, teatris ja ühiskonnakriitikas, sageli koostilise tegelasena. Ta kõneleb võõra aktsendi ja intonatsiooniga või kasutab palju anglitsisme. Sageli on ta individualistlikult meelestatud, jõukas, pooldab kapitalismi ja vabadust. Tema kujutamine või temast kõnelemine pakub nalja, aga võib ka kanda endas hoiatust või kriitikat. Asudes kuskil veidra võõramaalase ja põlise eestlase vahel, ilmub ta välja võõraga kokku puutumise aegadel. Taasiseseisvunud Eestis nähtud mikihiiirelik jõukas ja võõra aktsendiga tegelaskuju pole tõenäoliselt väliseesti loomingu edu- ja vabameelse amerikaniseerunud maailmaparandaja otsene järglane, kuid sugulane sellegipoolest – vahendades piiri tagant või äärest tulnud võõrast mõju kultuuri tuumale. Kas selles, kuidas teda kujutatakse, on moraliseerimist, nentimist või lihtsalt absurdi, oleneb kontekstist.

Kui anglitsismide pruukimine filmis „Seitse vihta” (1958) nentis humoorikas toonis ameerika kultuuri varast mõju väliseestlastele, siis Helini tegelaskuju Ilmar Külveti näidendis „Lamp ei tohi kustuda” (1966) peegeldas oma aja põlvkondadevahelisi konflikte assimileerumise ja minevikku vaatamise üle. Mõlemat võib tõlgendada hoiatusena eestluse hääbumise eest. Kodumaale naasja tegelaskuju ETV „Aisakolli” saates (1992) peegeldas suurte muutuste aega, samas näitlikustas ameerikaliku populaarkultuuri ja meelsuse tulvaveena saabumist.

Väliseesti kontekstis võib amerikaniseerunud eestlase tegelastüüpi vaadelda kui vastust angloameerika keelelis-kultuurilisele ülemvõimule, kuid Eesti taasiseseisvumise ajal peegeldab see ka majanduslikku ja poliitilist domineerimist. Samuti kui

Estonglish’it kõneleva väliseesti noore pärast tuntakse hiljem taasiseseisvunud Eestis muret noorema põlvkonna pärast: Evi Arujärve kirjeldatud 2000. aastate esimese kümnendi mikihiirestunud noor sarnaneb paljuski Ilmar Külveti näidendis inglise-eesti segakeeles kõneleva ja jõukust taga ajava Heliniga 1960. aastate USA-s. Kuid poliitiliselt ja majanduslikult haprasse taasiseseisvunud Eestisse naasnud eestlase tegelaskuju on võõra keele ja kultuuri kandja ning lisaks sellele jõukuse ja poliitilise ülemvõimu esindaja. Veel mõjusamalt astub tegelaskuju välja fiktiivmeediumist, kui teda on võimalik samastada võimuinstitutsioonidega, näiteks pankade või isegi Eesti presidendiga.

„Oma” ja „võõra” suhestumisest tekkinud inkongruentsus võib muutuda hoopiski teisestamiseks ja lähtuda pigem üleoleku või allapoole löömise positsioonist, eriti kui tegelastüüpi on võimalik samastada mõne ühiskonnagrupi või avaliku elu tegelasega. Kuid kas näiteks mikihiiireliku kodumaale naasja või „Õnne 13” väliseestlase Thor-Björn Margna sarnase avaliku elu tegelase kujutamisest kaigub pigem ühiskonnakriitikat või lihtsalt „oma” ja „võõra” segunemise absurdsust, jääb vaatajaskonna otsustada. Amerikaniseerunud eestlase tegelaskuju võib kodueestlastest auditooriumis kutsuda esile grupisisest solidaarsust ja kritiseerida võõrast mõju ja võimu, kuid paraku ka võõraks tembeldatud gruppe või indiviide.

Nagu kunagi ka väliseesti teoses Hollywoodist unistav peretütar või siis ameeriklasega kihlunud Helin, Älice või „kama sheeriv” peretütar otseselt hoiatavat ega kritiseerivat taotlust endas kanda ei pruugi, kuid nad võivad selle tähenduse mõnes kontekstis omandada. Älice võiks olla mikihiirestunud eestlase võrdkuju – „HATERS HATE CUZ THEY JEALOUS OF MY SWAG” („põlastajad põlastavad, sest kadetsevad mu stiili”), nagu ütleb tema Facebooki lehekülje kaanefoto. Käänates ingliskeelseid sõnu eesti keeles ja vastupidi ning jagades mõtteavaldusi, milles segunevad tõetruudus ja absurdsus, kehastuvad Älice’is hirmud manduva noorpõlve ja hääbuva eestlasliku identiteedi pärast, olenemata sellest, kas autor soovib oma leheküljel selliseid noori kritiseerida, selle hirmu üle naerda või ilma tagamõtteta aega veeta.

Facebooki Älice ei ole enam rangelt amerikaniseerunud eestlase tegelastüüp. Aju-tisest Ameerika kodanikust on saanud tänu globaliseerumisele ja sotsiaalmeediale pigem ilmakodanik. Säilinud on amerikaniseerumishirmust tulenev *Estonglish*’i kriitika. „Estonglish on eestlaste destini osa,” nagu ütleb Mart Niineste (2017) satiirilises Eesti Päevalehe kolumnis. Globaliseerunud maailmas tekib rohkem dialooge ja konflikte ka hoopis muude kultuuriruumidega. USA-st tulnud Facebooki ja Instagrami kõrval on mõjukaks muutunud ka Hiina päritolu TikTok. Tulevikus vääraks uurimist, kas praeguse aja võõristunud eestlase tegelastüübi kõnes esineb hoopiski mõne muu keele mõjutusi.

VEEBIVARAD

Facebook: Älice megaa põnev elu. <https://www.facebook.com/AliceMegaaPonevElu/>

TVTropes: Funny Foreigner. <https://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/FunnyForeigner>

Youtube: Pensionifondid / Alev Ström ja Ojulandi lammas. 21. XI 2006.

<https://www.youtube.com/watch?v=9NEXmWgMxKc>

Youtube: Sheeri kama. 27. XI 2007. <https://www.youtube.com/watch?v=4LOh2pgT7Uk>

Youtube: Toomas Hendrik ja Karl. 24. II 2018.

<https://www.youtube.com/watch?v=qbO5ck77LEQ>

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

EFA.403.vi.20150 „Seitse vihta” (1958).

EFA.403.vi.20151 „Tiina” (1976).

Eesti Rahvusringhäälingu (ERR) arhiiv

1992-082610-0001 „Aisakoll” (1992). <https://arhiiv.err.ee/guid/201005102345081010010002081001517C41A040000005020B00000D0F022319>

2012-002609-0005 „Edekabel” (2012). <https://arhiiv.err.ee/guid/201212311721245010010002081001517C41A040000003248B00000D0F030365>

1998-080134-0002 „Kreisiradio”, 2. osa. <https://arhiiv.err.ee/guid/201005110614054010010002081001517C41A040000005020B00000D0F031351>

2009-002577-0002 „Tujurikkuja” (2009). <https://arhiiv.err.ee/guid/201005121639090010010002081001517C41A040000005020B00000D0F097756>

1993-000001-0001 „Õnne 13”, 1. osa. <https://arhiiv.err.ee/guid/201005111000450010010002081001517C41A040000005020B00000D0F037448>

1994-000001-0014 „Õnne 13”, 14. osa. <https://arhiiv.err.ee/guid/201005110725460010010002081001517C41A040000005020B00000D0F032957>

KIRJANDUS

Alfano, Sean 2014. Mickey Mouse appears on poster atop a nude woman's body beneath a swastika. – A Mickey Mouse Reader. Toim Garry Apgar. Jackson: University Press of Mississippi, lk 350–351.

Arujärv, Evi 2007. Miki Hiir, pronksmees ja kannatus. – Eesti Päevaleht 2. II, lk 3.

Atkinson, George Arthur 1927. „British” films made to please America: Patriotic melodies on the Anglo-Saxophone. – Daily Express 18. III, lk 6.

Beattie, James 1776. Essays. On the Nature and Immutability of Truth, ... On Poetry and Music, ... On Laughter, and Ludicrous Composition. On the Utility of Classical Learning. Edinburgh: William Creech.

Ben-Porat, Ziva 1979. Method in MADness: Notes on the structure of parody, based on MAD TV satires. – Poetics Today, kd 1, nr 1/2, lk 245–272. <https://doi.org/10.2307/1772049>

Carpenter, Pauline 2007. Examining Borat and his influence on society. – Taboo: The Journal of Culture and Education, kd 11, nr 1, lk 15–26. <https://doi.org/10.31390/taboo.11.1.05>

Davies, Christie 1990. Ethnic Humor Around the World: A Comparative Analysis. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.

Delabastita, Dirk 2010. Language, comedy and translation in the BBC sitcom 'Allo! 'Allo! – Translation, Humour and the Media: Translation and Humour. 2. kd. (Continuum Advances in Translation.) Toim Delia Chiaro. London–New York: Continuum, lk 193–221.

- Emakeelepäevaks. Kolm ajastutruud stiilinäidet 2018.** – Eesti Päevaleht 14. III, lk 10.
- Fletcher, Harry 2021.** 'Allo 'Allo! gets offensive content warning for French and German stereotypes. – Metro 6. VIII. <https://metro.co.uk/2021/08/06/allo-allo-hit-with-offensive-content-warning-on-britbox-over-french-stereotypes-15047417/>
- Gérin, Annie 2018.** Devastation and Laughter: Satire, Power, and Culture in the Early Soviet State (1920s–1930s). Toronto: University of Toronto Press.
<https://doi.org/10.3138/9781487515324-001>
- Greene, David 2010.** A conversation with the President of Estonia. – All Things Considered, National Public Radio 23. IX. <https://www.npr.org/2010/09/23/130080822/a-conversation-with-the-president-of-estonia>
- Greenfield, Jonathan 2019.** The Cambridge Introduction to Satire. (Cambridge Introductions to Literature.) Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781139343251>
- Griffin, Dustin 1994.** Satire: A Critical Reintroduction. Lexington: University Press of Kentucky.
- Gruner, Charles 1997.** The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh. New Brunswick–London: Transaction Publishers.
- Hammond, Joseph 2011.** Muslim Mickey Mouse Tweet by Christian billionaire sparks controversy. – Religion Dispatches 30. VI. <https://religiondispatches.org/2011/06/30/muslim-mickey-mouse-tweet-christian-billionaire-sparks-controversy>
- Hietalahti, Jarno 2024.** Humanistic ethics of humor: The problematics of punching up and kicking down. – The Philosophy of Humor Yearbook, kd 5, nr 1, lk 91–119.
<https://doi.org/10.1515/phhumyb-2024-0005>
- Hobbes, Thomas 1885 [1651].** Leviathan or the Matter, Form and Power of Commonwealth Ecclesiastical and Civil. London: George Routledge and Sons.
- Hutcheson, Francis 1750.** Reflections upon Laughter, and Remarks upon The Fable of the Bees. Glasgow: Daniel Baxter.
- Jung, Carl Gustav 1969.** The Archetypes and the Collective Unconscious. 2. tr. (Bollingen Series 20. The Collected Works of C. G. Jung 9.1.) Tlk Richard Francis Carrington Hull. Princeton: Princeton University Press.
- Jõuluks koju 2007.** – SL Õhtuleht 25. IX, lk 10.
- Kaldoja, Evelyn 2020.** Ilves: loodan, et lääs ei ole veel lõppenud. – Postimees 19. II.
<https://www.postimees.ee/6903321/ilves-loodan-et-laas-ei-ole-veel-loppenud>
- Kivirähk, Andrus 2012.** Orav ja Ilves. – Käsikiri Eesti Teatri Agentuuri näidendite andmebaasis. <https://teater.ee/naitekirjandus/naidendid/orav-ja-ilves/>
- Külvet, Ilmar 1982a.** Lamp ei tohi kustuda. – I. Külvet, Näitemänguraamat. Toronto: Külvet, lk 30–53.
- Külvet, Ilmar 1982b.** Sild üle mere. – I. Külvet, Näitemänguraamat. Toronto: Külvet, lk 55–85.
- Laineste, Liisi 2005.** Tegelased eesti etnilises huumoris. – Mäetagused, nr 28, lk 9–76.
<https://doi.org/10.7592/MT2004.28.laineste>
- Laineste, Liisi 2010.** The frighteningly funny foreigner: Caricatures of the other in Estonian interwar public discourse. – Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe. (Biblioteka etnografii polskiej. Library of Polish Ethnography 59.) Toim

- Dagnosław Demski, Kamila Baraniecka-Olszewska. Warsaw: Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, lk 92–120.
- Laineste, Liisi; Chłopicki, Władysław 2024.** Huumor ja/kui vägivald? Folkloristlik-lingvisti-line lähenemine. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 736–752.
<https://doi.org/10.54013/kk800a3>
- Lindsalu, Elo 2015.** Eesti pagulasi hoiaks unustusest inglise keel ja meedia. Vestlus kirjanike Elin Toona ja Helga Nõuga. – Sirp 24. VII, lk 12–13.
- Lotman, Juri 1999.** Semiosfäärist. – J. Lotman, Semiosfäärist. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Kajar Pruul. Tallinn: Vagabund, lk 7–35.
- Lotman, Juri; Uspenski, Boriss 1999.** Müüt – nimi – kultuur. – J. Lotman, Semiosfäärist. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Kajar Pruul. Tallinn: Vagabund, lk 187–218.
- Lugejate lemmikuks osutus Miki Ilves 2008.** – Eesti Ekspress 24. XI.
<https://ekspress.delfi.ee/artikkel/27683521/lugejate-lemmikuks-osutus-miki-ilves>
- Martin, Rod A.; Ford, Thomas E. 2018.** The Psychology of Humor: An Integrative Approach. 2. tr. London–San Diego, CA–Cambridge, MA–Oxford: Academic Press.
<https://doi.org/10.1016/C2016-0-03294-1>
- Mäggi, Janek 2008.** Eesti riiki juhüb Alev Ström. – SL Õhtuleht 15. IX, lk 8.
- Niineste, Mart 2017.** Estonglish on eestlaste destini osa. – Eesti Päevaleht 15. VII.
<https://arvamus.delfi.ee/artikkel/78869794/estonglish-on-eestlaste-destini-osa>
- Parming, Tõnu 1970.** Eestlaste ümberrahvustumine Põhja-Ameerika Ühendriikides. – Mana, nr 37, lk 14–38.
- Saagpakk, Paul F. 1996.** Valik vähelevinud sõnu. Tallinn: Koolibri
- Schwartz, Ben 2016.** Knock yourselves out: „Punching up” in American comedy. – The Baffler, nr 31, lk 134–146. <https://thebaffler.com/salvos/knock-yourselfes-out-schwartz>
- Soonvald, Urmo; Paas, Kadri 2006.** Eestile on kombeks üks president korraga. Kas eks-kommunist Arnold Rüütel või väliseestlane Toomas Hendrik Ilves? – SL Õhtuleht 23. IX, lk 2–3.
- Zabalbeascoa, Patrick 2024.** Funny foreigners: Sometimes not so funny and not so foreign. – The Palgrave Handbook of Multilingualism and Language Varieties on Screen. Toim Irene Ranzato, P. Zabalbeascoa. Cham: Palgrave Macmillan, lk 409–430.
https://doi.org/10.1007/978-3-031-61621-1_19
- Toona, Elin 1988.** Kaleviküla viimne tütar. Romaan. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Toronto Vaim 1972.** „Sild üle vee” ja „Kihlus”. Kiri Stockholmi Vaimule. – Vaba Eestlane 4. IV, lk 2.
- Välisministrit kritiseeriv Toomas Hendrik Ilves ajas ise välispoliitikat, millest keegi aru ei saanud 2020.** – Uued Uudised 19. II. <https://uueduudised.ee/valisministrit-kritiseeriv-toomas-hendrik-ilves-ajas-ise-valispoliitikat-millest-keegi-arui-saanud/>

Martin Nõmm (snd 1990), MA, Tartu ülikooli doktorant (Ülikooli tn 18, 50090 Tartu), martin.nommm@ut.ee

The Americanized Estonian and its humorous representations

Keywords: humour, Estonian diaspora, Americanization, satire, character archetype

Appearing across a range of cultural forms, from drama and literature to media and social media representations, the humorous archetype of the Americanized Estonian is rather elusive to pinpoint, but nevertheless exhibits a set of discernible characteristics. In this paper, I trace the lineage of the archetype from its appearance in the filmic and dramatic works of the post-Second World War Estonian diaspora in America to comedic characters and satirical media representations that emerged after the restoration of Estonian independence.

Through the lens of superiority and incongruity theories and satire, I examine the contexts in which representations of the Americanized Estonian appear and are employed. While the archetype may reflect concerns over the Anglicization of the Estonian language and the influence of American culture and individualistic mindset, its humorous function is largely evoked through the incongruity of embodying features of both the Estonian “self” and the cultural “other”. The archetype also appears in representations that critique perceived (foreign) power structures, especially when this can be associated with identifiable public figures.

Martin Nõmm (b. 1990), MA, doctoral student at the University of Tartu (Ülikooli 18, 50090 Tartu), martin.nommm@ut.ee